

IPS
המכון למדיניות
ואסטרטגיה

בית ספר לאודר
לממשל, דיפלומטיה
ואסטרטגיה

הבינתחומי
הרצליה

IPS Publications

חג לכולם: על קולקטיב וזהות ישראלית ויצירת המשותף

ורד ויניצקי-סרוסי

יוני 2016

IPS Publications

IDC Herzliya

המכון למדיניות ואסטרטגיה (IPS)
בית ספר לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה
המרכז הבינתחומי הרצליה

חג לכולם: על קולקטיב זהות ישראלית ויצירת המשותף

ורד ויניצקי-סרוסי

המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

יוני 2016

ניתוח המרחב הסימלי בישראל מגלה היעדר של חג משותף בישראל ומעלה את הצורך בכינון אחד שכזה, שיוכל להוות מרחב משותף, לכל מי שחי כאן.

אחת השאלות הנפוצות ביותר בתקופות של טרום חג היא כמובן "אז איפה אתם בחג?" בשאלה הזו גלום ענין המקום כמו גם ענין הקולקטיב: היכן תהיו, ומי זה אתם. מי הוא הקולקטיב שבו מדובר ושאינו חוגגים? לקראת חג מרכזי, חלק מהאנשים עסוק בספירת האורחים העומדים להתארח אצלם, חלק עסוק בשימור האיזונים עדינים המשפחתיים, חלק שרוצה ויכול יברח רחוק ככל האפשר מחג ומהמשפחה ומכל מה שכרוך בכך. אבל לא מעט מהבורחים והבורחות ידאגו לקחת משהו מסמלי החג איתם במזוודה (למשל: הגדה של פסח בכריכה רכה). לא פעם הטענה היא " כדי שהילדים ידעו מאיפה הם באו" אבל בפועל עומד מאחורי המהלך הזה הרגלים רבי שנים וחוסר חשק לנטוש את המסורת. חלק יבחר לחוג את החג באופן מאד אלטרנטיבי אבל יקפיד לעשות זאת במקביל לזמן של החג המסורתי ובדומה לו (הדוגמה האולטימטיבית בהקשר הזה הוא טקס הדלקת המשואות האלטרנטיבי שנערך בערב יום העצמאות בירושלים במקביל לטקס הדלקת המשואות של המדינה ובמרחק קצר מהר הרצל).

אז מה יש בחג. ולמה חג הוא בכלל דבר חשוב? והאם יש חג ישראלי? ואם כן, מה הוא? ואם אין, אז אולי הגיעה השעה להמציא אחד כזה שיהיה כאן לראשונה חג לכולם.

חגים, דת אזרחית וחברה מודרנית

המופעים הראשונים של חג ועמם הטקסים והסמלים מגיעים כמובן מהעולם הדתי. אין דת ללא חוויה שמערבת את כל החושים, וחגים הן נקודות ציון חשובות בלוח השנה הדתי, כי הם רגעים של התכוננות והתרוממות נפש, והם עוגנים בלוח השנה השוברים את השיגרה. אין חג ללא טקס שבו מעורב הגוף ומעורבת הנפש, טקס המחזק את המאמינים ואת הקהילה ששותפה לאותה אמונה ולאותן הפרקטיקות ולא משנה כרגע מי תהיה הקהילה הזו ומה תהיה האמונה או הפרקטיקה. חשוב מאד שכל החברים והחברות בה יבצעו את אותה הפרקטיקה ורצוי באותו הזמן. ובין אם צמו חברות הקהילה ובין אם אכלו, ובין אם לבשו חברי הקהילה לבן או שחור, חשוב שמאד שהם יחוו יחד עם

הדומים להם, ומאד שונים מהאחרים. וכך יעמוד הפסח אל מול הפסחא, וככה יוצר קולקטיב ויחזק וישמור את האבחנה, ואת הגדר ואת הגבול בינו לבין האחרים. כי איך נדע מי אנחנו כאנשים פרטיים, כקולקטיב, אם לא נועמד אל מול האחר? זה מתחיל מהתינוקת המבינה שיש גבול בינה לבין הוריה, וזה נמשך לכל יחידה חברתית. הצד השני של אותה התפיסה הוא כמובן פירוק החומות בין הקבוצות ויצירת משהו משותף ואחזור לכך בהמשך.

יש הסבורים בטעות כי טקסים וחגים הם אך ורק עניינין של קהילות דתיות. אבל טקסים וחגים הם אבן יסוד של כל חברה. הסוציולוג האמריקאי רוברט בלה העניק לנו את המושג המתאים כשהוא קרא לכך דת אזרחית (Bellah 1969). אין אומה מודרנית שקמה ללא דת אזרחית פעילה, ללא נאמנות מעין דתית, המלכדת אנשים גם בחברה שהיא חילונית ביסודה ובהגדרתה. ומדוע זקוקה המדינה המודרנית לדת האזרחית? המדינה המודרנית הרי קמה כשממדי הדתיות נחלשו. אבל, המדינה לא יכולה בלי דת אזרחית כי מדינה זה רעיון אבסטרקטי ואנשים צריכים לגעת במשהו. והדת האזרחית מספקת להם את הדבר שבו הם נוגעים, שאותו הם יכולים להרגיש. יותר מכך, לא רק שהמדינה היא רעיון אבסטרקטי, אלא לאומיות, מזכיר לנו בנדיקט אנדרסון (1983) היא לא יצור פרימורדיאלי וגם לא תוצר של אמנה חברתית או של כלכלה משותפת. לאומיות היא קהיליה. אבל קהילת הלאום היא לא קהיליה ישירה ומוחשית שנולדים לתוכה, כמו משפחה שמחלקת משק בית ונפגשת בשישי לארוחת ערב. מדינה זו קהילה מדומינת. אבל מדינה היא קהיליה מדומינת לא כי היא וירטואלית אלא היא מדומינת משום שאפילו באומה קטנה ביותר (למשל: ישראל, יוון), אין חברי הקהילה מכירים את רוב החברים אחרים. הם לא פוגשים את רוב חברי הקהילה לעולם והם לא יודעים עליהם דבר שהוא לא מתווך תקשורת. עם זאת, בתודעה של כל חבר באומה יש דימוי ותחושה של שייכות לאותה הקהילה. פיתוח, טיפוח ושימור השייכות הוא זה משהו שצריך לעבוד עליו. האחוזה הזו מאפשרת במאתיים השנים האחרונות, מאז עלית נושא הלאום, למליוני בני אדם להיות מוכנים – לשלם מיסים, להרוג ולמות למען אותה ישות. טוב למות בעד ארצנו, יגיד, כנראה, טרומפלדור, עם בנית הדת האזרחית לאומה הציונית המתגבשת בתחילת המאה העשרים. האם טרומפלדור באמת אמר את המשפט הזה? אולי הוא בכלל קילל ברוסית ברגעיו האחרונים? אולי הוא שר שיר אישי? אולי הוא שתק. אנחנו אף פעם לא נדע כנראה מה באמת אמר טרומפלדור על ערש דווי אבל האמת ההיסטורית בהקשר הזה היא לא באמת חשובה. מה שחשוב הוא שלאורו של המשפט "טוב למות בעד ארצנו", חינכו בישראל דורות של יהודים ציונים. "א באדר, תל חי והמשפט "טוב למות בעד ארצנו" היה חלק בלתי נפרד מהדת האזרחית. כאמור, אדם לא יכול להרגיש שהוא חלק ממה שהוא גדול ממנו ללא סמלים, זכרון קולקטיבי וחגים. הדת האזרחית היא סט האמונות, הפרקטיקות, והסמלים שהאומה רואה ומחזיקה כמקודשים. ככזו, היא כוללת שורה של טקסים וסמלים (למשל: הנפת הדגל, עמידת דום עם השמעת ההמנון הלאומי) והתנהגויות חברתיות אשר הפרתן תגרור גינוי פומבי וסנקציות. כך למשל, שימוש לא מכובד בדגל הלאום – שנתפס כקדוש וככה שמצפים שינהגו בו בכבוד – יכול לגרור ענישה וגינוי פומביים (כך למשל, מדווח עיתון "הארץ" ב- 2016 כי אמנית שעשתה את צרכיה על הדגל צפויה לעמוד לדין <http://www.haaretz.co.il/news/law/1.2820623>). כל הפרקטיקות הללו הן לא טקסים

של חברות דתיות, והם לא טקסים של חברות שנתפסות ככאלו ש"נשארו מאחור" וממתינות לקידמה ולמודרנה אלא אלו הם טקסים של חברות שראות את עצמן כמודרניות, כמערביות, כמתקדמות וכחילוניות.

הצד השני שלא אותה המטבע הוא שכמובן שמי שרוצה לפגוע באומה, בכבוד הקהילה, בכבוד חברה כלשהי, ישתדל לכוון את מאמציו/מאמציה אל הטקסים החשובים לקהילה, אל קודם הקודשים שלה – היא תוכנו אשר יהא. וכך יהיו תמיד האנשים אשר יתאמצו לרוץ או ללכת בדיוק בזמן הצפירה של יום הזיכרון לשואה ולגבורה או ביום הזיכרון לחללי צה"ל. את אי כיבוד עמידת הדום הם/ן ישתדלו לעשות אל מול מצלמות הטלוויזיה. כך גם, כמעט מדי שנה, ימצא השחקן החברתי אשר יבחר לירוק על האנדרטה לזכרו של ראש הממשלה הנרצח. האקט הזה, לא פעם, נערך בי"ב בחשוון (תאריך הרצח על פי התאריך העברי) או בארבעה בנובמבר (תאריך הרצח על פי הלוח הגריגוריאני). כי איזה טעם יש לפגיעה בקולקטיב ובקדוש לו אם ההפגיעה לא נעשית בזמן הנכון, במקום הנכון ואל מול מצלמות הטלוויזיה או ברשתות החברתיות?

חג, כאמור, הוא דבר חשוב חברתית שכן הוא מסייע ללכידות ומשמרה. היעדרו פוגם בלכידות, בסיכוי ליצור קהילה, בסיכוי ליצור מרחב משותף, זמן משותף ותוכן משותף. אז האם יש חג שהוא לכולם במרחב הישראלי?

בנית החגים טרום הקמת המדינה ואחריה

עוד בתקופת טרום הקמתה של מדינת ישראל, מבינה היטב המנהיגות הציונות של הישוב היהודי שחשוב להשקיע ביצירת הקהילה הלאומית. וכך עולים למצדה, והופכים את י"א באדר ליום חשוב ואת טרוםפלדור לגיבור. כבר ב-1903, הסתדרות המורים הופכת את ט"ו בשבט לחג מרכזי שסביבו אפשר לחנך. אבל לא דומה כוחו של ישוב מאורגן מדהים ככל שיהיה לכוחה של מדינה ריבונית שיכולה לחוקק חוקים, לשלוח חוזרי מנכ"ל לבתי הספר, ולהחליט על מועדי ימי השבתון מעבודה. יותר מכך, משקמה המדינה, יש צורך מהיר ליצור מכנה משותף למהגרים שמגיעים מ-24 מדינות. וכך מולאם לוח השנה היהודי והופך להיות לוח השנה הרשמי של מדינת ישראל. כמעט כל חג בלוח הזה הוא יום שבתון מעבודה וסביבו מתארגנים טקסים, סמלים, אוכל מיוחד, מוספי חג בצבעי הלאום בעיתונות המודפסת, שידורים מיוחדים ברשתות השידור, והיעדרה של תחבורה ציבורית מרוב המרחב הציבורי. וכך מתמלא המרחב במרחב הציבורי בסממנים שמסמלים את הפרדה בין קודש וחול, בין יום בנאלי ליום של חג, יום מיוחד.

יחד עם זאת, הלאמת לוח השנה היהודי לא מספיקה לבנייתה של מדינת הלאום החדשה, וכך אל לוח השנה היהודי נוספו בכמעט שבעים שנות המדינה חמישה ימים מיוחדים נוספים.

עם שוך הקרבות ב-1949, נקבע יום העצמאות, ומיד אחר כך נוסד ארגון "יד לבנים" שמבקש לקבוע יום זיכרון לחללי צה"ל. עזריהו מתאר נפלא את הויכוח על המועד ועל התהליך שבסיומו מתגבש

המודל היחודי הישראלי המחבר כבר ב- 1951 את יום הזיכרון ליום העצמאות (1995) ומשלב לעולם עצב ושמחה. באותה שנה מונהג גם יום הזיכרון לשואה ולגבורה (שנקרא באותה העת "יום השואה ומרד הגיטאות"). לאחר מלחמת ששת הימים (1967), נוסף יום ירושלים שלא כל כך מתנחל בלבבות של כולם והוא במידה רבה יומה של הציונות הדתית וקצת של גבעת התחמושת. היום החמישי שהתווסף ללוח השנה הלאומי הוא יום הזיכרון לרצח ראש הממשלה יצחק רבין. יום זה מתווסף ב- 1997, שנתיים אחרי הרצח.

האם משהו מכל החגים הוא של כולם?

האם יש חג ישראלי? והאם יש חג לכולם? התשובה לשאלות היא שאין חג שכזה. לוח השנה הדתי שהוא לוח השנה הישראלי טוב רק ליהודים ולא טוב ל- 20% מאזרחי המדינה הערבים. יום העצמאות – שהוא אינו חג דתי -- לא מוכר כל כך בקרב חלק מהאוכלוסייה החרדית. המשיח לא הגיע וזה לא פשוט. יותר מורכבת בהקשר של יום העצמאות היא העובדה שעבור 20% מאזרחי המדינה, יום החג הזה הוא יום אסונם – יום הנכבה. וזה ודאי לא מתכון ליום משותף. יום ירושלים סובל מאותה הבעיה. יום הזיכרון לחללי צה"ל – שהוא היום הקדוש של הציונות – יכול לחבר בין דתיים ציונים וחילונים ציונים אבל שם זה נגמר. יום הזיכרון לשואה גם הוא מורכב לחרדים ולא זוכה שם לקבלה נרחבת. אפשר אולי היה לקחת את יום הזיכרון לשואה ולגבורה לכיוונים יותר אוניברסליים של הפרת זכויות אדם, משמעות של חוקי גזע וגזענות – בלי לשכוח כמובן שום דבר משואת היהודים – ולהפכו ליום משותף לכלל האזרחים. אבל, אני לא בטוחה שהיהודים הישראליים נמצאים במקום של השיח האוניברסאלי הזה, וגם לא ברור שחברתית נכון לבנות יום לקולקטיב על בסיס של מוות, השמדה, וחוקי גזע. יום שכזה יכול ליצר תכנים משותפים והבנה והזדהות – אבל חג זה לא, וחגיגה זה בטח לא. יש שיאמרו שיום הבחירות, יומה של הדמוקרטיה, הוא יום חג משותף. זה נכון ולא נכון. ראשית, היום המשותף הזה קורה כל ארבע שנים (וגם אם הוא קורה בתכיפות גבוהה יותר הוא לא בדיוק החג הסטנדרטי). יותר מכך, בחלק ממערכות הבחירות האחרונות אנחנו עדים לנסיגה של חלקים רחבים מאזרחי המדינה הערבים משותפות לחג הזה ומאמונה שמהו יצא מההליך הדמוקרטי גם עבורם. מעבר לכך, ימי בחירות בוחנים לא מעט גבולות ולא בהכרח מקדמים את קריסתם. יום הזיכרון לרצח ראש הממשלה גם הוא לא פשוט. חלק ניכר מהאוכלוסייה היהודית לא ממש רוצה להיזכר ביום הזה ומשתדלת להדיר אותו ממערכת החינוך שלה. זה נכון לחלקים מהציונות הדתית, לחרדים ומסיבות אחרות גם לערבים (לפירוט בנושא ראו Vinitzky-Seroussi 2009). אבל מעבר לכך, כמו שתל אביב לא יכולה להיבנות כבירתה של ישראל בגלל שהיא טיפלה באופן כל כך ממלכתי בהנצחת רצח ראש הממשלה כי על רצח לא בונים בירה, כך גם יום הזיכרון לרצח ראש הממשלה לא יכול להיות בסיס למשהו שיתופי, משהו שאפשר לצמוח ממנו. יתכן כי בעוד חמישים-ששים שנה, כאשר יעבור מן העולם הדור אשר חווה את הרצח, וכאשר הסכסוך עם הפלסטינים כבר לא יעמוד במרכז של ציבוריות הישראלית, תוכל לעלות דמות אחרת, חובקת, של רבין, מעין אבי האומה. החברה בישראל תוכל אז לעבור למקום שבו נמצאת היום החברה האמריקאית אל מול אברהם ליהנקולן. כאשר

לינקולן נרצח, בדומה ליצחק רבין, הוא לא היה אהוד במיוחד. הוא בקושי הצליח להיבחר לכהונה נוספת והייתה כלפיו הרבה התנגדות (לא פחות ממה שהיתה כלפי רבין ערב הרצח). ערב מלחמת העולם הראשונה, מחפשת החברה האמריקאית דמות להשראה ואחדות ברגעים קשים. בנקודת הזמן הזו, הדור אשר חווה את מלחמת האזרחים נעלם מן העולם, שישים שנה חלפו, ואז, ורק אז, מגלים האמריקאים את אברהם לינקולן החדש שלהם. הוא כל כך אהוב בנקודת הזמן הזו שהוא מאפיל אפילו על האב המייסד, ג'ורג' וושינגטון (לפרוט בנושא ראן, Schwartz 2000). אבל החברה הישראלית עוד לא נמצאת בנקודה הזו. הוא עוד רחוקה ממנה עד מאד.

היעדרו של חג ומשמעויותיו

סוציולוגים לא מאמינים במקריות. במקום שאין בו חג משותף, מישהו לא רוצה שיהיה חג משותף. במקום ששם כל כך הרבה דגש על חגים טקסים וסמלים, אולי אין זה מקרה שאין חג משותף. במקום שבו לא מעט שעות לימוד בבתי הספר מוקדשות ללימוד על החגים ולא מעט שעות לימוד מגויסות להכנת הטקסים לכלל קהילת בית הספר, עולה השאלה איך זה שאין חג המשותף לכלל האוכלוסייה? האם זה אומר שאנחנו לא רוצים למצוא משהו משותף? היעדרו של חג לכולם, יום אחד משותף, הוא אמירה קשה על הפרדה בין הקבוצות, על חוסר החשק החברתי פוליטי למצוא גשר שיחבר, ועל הפחד שאולי תמצא שפה משותפת לכל השבטים שמחלקים את המרחב הזה שנקרא המדינה הישראלית. ואולי הגיע הזמן שאחרי כמעט שבעים שנה של חגים בנפרד, של ימים בנפרד, יהיה יום אחד בשנה שיהיה יום חג לכולם (ולא רק בחיפה ששם יש ניסיון כבר כמה שנים ליצר מרחב שכזה). הדאגה שעמדה לקברניטי המדינה הישראלית בתחילת דרכה שמא המהגרים היהודים הרבים שהגיעו לכאן לא יצליחו לראות את עצמם כיחידה אחת היא כבר הרבה מאחורינו. התהליך הזה הושלם וכאשר שואלים יהודים ישראלים מה הוא הארוע הכי חשוב בעיניים שלהם, הם יגידו הקמת המדינה הרבה לפני ציון כל ארוע אחר (Schuman, Vinitzky-Seroussi and Vinokur, 2003). הישות הזו כבר ברורה. אז אולי אפשר כבר להרחיב ולפתוח את הגבול הפנימי ולשבור את החומות. ישראל לא תהיה לבד במפה העולמית של מדינות שמקפידות שיהיה להן חג לכולם. בספרד, למשל, יש את חג החוקה, כך גם בפולין. בקוריאה יש את יום הילד וביפן חוגגים את תחילת האביב, ויש גם יום כבוד לאוכלוסייה המבוגרת. בטורקיה יש את יום הספורט והנוער. בקנדה יש את יום העבודה המסמל את סוף הקיץ. בהינתן שרבים מבינים שהעדרה של פלטפורמה משותפת שהיא לא רק ריב ומדון, משהו שסביבו ניתן להתכנס הוא חשוב, אז אולי הגיע העת לצאת בקריאה חדשה, שפעם בשנה נוכל לענות על השאלה "איפה אתם בחג?" ולדעת שהאיפה זה במרחב הישראלי, וש"אתם", כולל את כולם, והחג הוא חג משותף. ישראליות משותפת היא לא ישראליות אחידה המדברת בקול אחד ואחיד. ישראליות משותפת היא זו המכירה בשונות ומסכימה על כללי המשחק. ישראליות משותפת היא גם ישראליות שרוצה למצוא מרחבים משותפים. אפשר אולי להשתמש בשירו של שאול טשרניחובסקי "שחקי שחקי" כמוטו, כהמנון, למרחב המשותף החדש, לחג שכזה.

עזריהו, מעוז. 1995. פולחני מדינה: חגיגות העצמאות והנצחת הנופלים. שדה בקר: המכון

למורשת בן גוריון ואוניברסיטת בן גוריון.

Anderson, Benedict. 1983. *Imagined Communities*. New York: Verso

Bellah, Robert N. 1967. Civil Religion in America. *Dedalus* 96(1): 1-21.

Schuman, Howard, Vinitzky-Seroussi and Amiram Vinokur. 2003. Keeping the Past

Alive: Memories of Israeli Jews at the Turn of the Millennium. *Sociological Forum* 18(1): 103-136.

Schwartz, Barry. 2000. Abraham Lincoln and the Forge of National Memory. Chicago:

University of Chicago Press.

Vinitzky-Seroussi, Vered. 2009. *Yitzhak Rabin's Assassination and the Dilemmas of*

Commemoration. Albany, New York: State University of New York Press.